

ФОРМИ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ XVIII–XIX СТ.

Шлюб – історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між жінкою і чоловіком, що визначає їх права і обов'язки стосовно одне одного і дітей. В Україні з давніх-давен поширений моногамний шлюб. Моногамія (від грецьких слів *monos* – один і *gamos* – шлюб) – це форма шлюбу, при якій кожен може бути одружений з однією особою іншої статі.

У сімейному кодексі України (ст. 21) зазначається, що шлюбом є сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований в державному органі реєстрації актів громадського стану. Проживання однією сім'єю жінки й чоловіка без шлюбу, а також релігійний обряд шлюбу не є основою для виникнення у них прав і обов'язків подружжя. Шлюбний вік для жінки встановлюється в 17 років, а для чоловіків – у 18 років. За заявою особи, яка досягла 14 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Шлюб засновується на вільній згоді жінки і чоловіка. Примус жінки і чоловіка до шлюбу не допускається. Як до реєстрації, так і після реєстрації шлюбу подружжя може укласти шлюбний договір. Останні два-три десятиліття набуває поширення так званий феномен співжиття, коли двоє людей живуть разом, маючи між собою сексуальні стосунки, але не одружуються. Соціологи доводять, що у нас більшість молодих людей ставляться до співжиття як до «пробного шлюбу». Це – в Україні на початку XXI ст. Якими ж були форми шлюбу раніше?

Здавна в Україні існували різні форми шлюбу: 1) викрадення дівчат; 2) шлюб-купівля; 3) договірне весілля; 4) матріархальний шлюб (сватання дівчини до хлопця); 5) сватання через сваху; 6) звільнення шляхом шлюбу від смертної кари.

Батьки відігравали важливу роль у виборі наречених. Вважалося, що без батьківського благословення неможливо створити нормальну сім'ю. Однак останнє слово-згода під час сватання та вінчання в церкві все ж було за молодими. Дівчину чи хлопця рідко примушували до одруження. В XIX ст. траплялися випадки, коли між батьками і дітьми виникали непорозуміння щодо майбутнього одруження. Якщо між батьками і молодими не було досягнуто згоди, то батько міг не дати приданого неслухняній доньці або позбавляв непокірного сина права на спадок його частини майна.

В основі укладання шлюбу в Україні у XVIII–XIX ст. був договір (зговір, змовини, згода) між двома сторонами: батьками й родичами молодого та батьками і родичами молодої. Посередниками виступали сват або сваха (довірені особи).

Шлюбний договір спершу укладався усно, а з XVII ст. оформлювався й письмово, особливо якщо молоді як придане одержували землю. В міру того, як загострювалась земельна проблема, письмове оформлення шлюбного договору стало обов'язковим. Договір фіксувався відповідними документами – шлюбними або виновними листами.

Зауважимо, що в українців, як і в інших слов'янських народів, викрадення молодої як форма шлюбу практикувалося аж до XVIII – першої половини XIX ст. Це відбувалося в тому випадку, коли батьки дівчини відмовлялися віддати її заміж, або коли вони вдавали, що не хочуть одруження, аби за допомогою цього уникнути всіх весільних витрат.

Цікавим звичаєм є сватання дівчини до хлопця: відмовляти дівчині («дати їй гарбуза») вважалося гріхом, адже застосовувався цей звичай тоді, коли хлопець обманув дівчину. Ця форма шлюбу була рятівною для дівчини.

Звільнення від страти шляхом шлюбу – це одна народна традиція, неписаний закон. Рятувати від страти могла дівчина або вдова, якщо мали стратити хлопця, а також хлопець, якщо засудженою була дівчина. При цьому шлюб дозволявся лише тоді, коли була взаємна згода.

В Україні існував принцип соціальної ендогамії, тобто обранця найчастіше шукали рівного за походженням і багатством. Це робилося для того, щоб у майбутній сім'ї чоловік та жінка були рівноправними і ніхто не мав підстав для докору.

Серед українців в другій половині XIX ст. був також поширений принцип національної ендогамії: українці одружувались з українцями і надзвичайно рідко – з росіянами, поляками, євреями чи представниками інших національних меншин.

Звичаєве право українців обмежувало укладання нерівних шлюбів, насамперед між багатими та бідними. Заможні господарі неохоче родичалися з біднотою, але й бідні селяни так само вважали за краще вибирати собі пару серед рівних: «Не з багатством жити, а з людиною», – говорилося у народі. Але інколи, аби покращити матеріальне становище, батьки силоміць віддавали дітей у заможну сім'ю.

Одним із наслідків укладання «нерівних» шлюбів було приймацтво – поселення зятя в господарство тестя. Така практика суперечила звичаєвому праву українців-патримоніальності шлюбу, коли син, одружуючись, залишався зі своїми батьками, а донька «йшла у невістки». І все ж вона була досить поширеною, оскільки мала для достатню соціально-економічну базу: це не тільки намагання покращити матеріальне становище за рахунок багатших сватів, а й компенсація дефіциту чоловіків у сім'ї нареченої.

В Україні можна виділити такі види приймацтва: 1) з волі батьків (з примусу); 2) за бажанням; 3) на запрошення.

В основі першого часто були лише меркантильні міркування батьків, і, зрозуміло, зять-приймак нерідко потрапляв у кабалу до тестя. Ця форма приймацтва найбільш поширеною була там, де панувала система виробітків та найманої праці (у південних районах України), а також у районах з консервативним типом господарства (на Волині, Прикарпатті). Приймака тривалий час вважали за чужого, а коли він мав залишити сім'ю, то з ним розраховувалися як з найманим робітником. І тільки після десяти років співжиття приймак здобував право на одержання певної частини майна.

В інших районах України поширенішим було приймацтво на запрошення. Зять запрошували в батьківську родину дружини нерідко тоді, коли там не було синів або ж коли вони ще були малі, а сім'ю очолювала вдовиця. Коли зять приймала вдова, хлопчина ставав главою родини, одержуючи певні права на майно, яке належало батькам дружини. У більшості губерній України, а саме: Київській, Полтавській, Харківській, приймак вважався ніби усиновленим і тому його прирівнювали в майнових правах до інших членів родини. У цих же губерніях було поширеним і приймацтво за бажанням – добровільним оселенням зятя в родині тестя.

Залежно від того, на якій основі базувалося приймацтво, склалося і різне до нього ставлення. До приймацтва з примусу зазвичай ставилися негативно, а до приймака – з певною зневагою. Адже він не був господарем у сім'ї, не мав права представляти її на сільському сході. Приймацтво за бажанням громадськістю не засуджувалося, але й схвалювалося не завжди, особливо, коли приймак не очолював родину. Приймацтво на запрошення, як правило, схвалювалось: приймак був рівноправним членом родини, мав право голосу на сільському сході.

Зауважимо, що обряди мали надзвичайне значення на території України, а релігійне благословення шлюбу не вважалось достатнім для того, щоб молоді розпочали шлюбне життя. Вони не могли заснувати родини, до тих пір, поки не виконали б усіх передбачених звичаєвим правом церемоній (шлюбного ритуалу). Саме тому нерідко виходило, що після церковного вінчання наречені вважалися такими, що не перебувають у законному шлюбі. В таких випадках молода продовжувала жити у своїх батьків і фактично залишалася тільки молодою, аж до весілля, тобто до шлюбу згідно з народним ритуалом.

Отже, в середині XVIII–XIX ст. на території України збереглися різні форми шлюбу, відомі ще в часів Київської Русі. Однак не можна стверджувати, що дані форми були надто розповсюдженими: найбільш поширеною формою шлюбу в Україні залишалось договірне весілля.